

«Vora la mar» (1884) i «Els dos campanars» (1934): dos poemes de J. Verdaguer traduïts al francès

Pep Vila

(Societat Verdaguer)

Les traduccions, a més de ser formes secundàries de creació molt interessants d'estudiar des de diversos angles, són del tot importants per a qualsevol cultura, però en el cas nostre encara més, perquè ens permeten de fer-nos càrrec de la recepció literària d'unes poques obres en la nostra llengua en l'àmbit de la cultura europea, de la migrada projecció internacional de les lletres catalanes. Cada traducció ens convida a revisar l'ambient cultural del moment. En aquest cas rossellonesos i occitans d'expressió francesa, en acostar-se a la poesia de J. Verdaguer, s'imbuïren una mica de les formes de la llengua i de la literatura catalanes

«Vora la mar»

Sotmetem a consideració dels insignes verdagueristes, dels estudiosos de les lletres franceses i del públic lector en general el text bilingüe català/francès de «Vora la mar», poema de Jacint Verdaguer que pertany al llibre *Flors del Calvari. Llibre de consols*, editat a Barcelona en 1896.¹ Aquest és un volum miscel·lani, organitzat en tres seccions. El poema que avui presentem, que pertany a la part més reeixida del volum, formada per dinou composicions, s'edita amb la transcripció del text català perquè, sense entrar a fons en la tradició manuscrita conservada,² conté variants remarcables respecte a l'edició posterior definitiva, sobretot a la darrera

1. Imp. de Henrich y Cia., en comandita, 208 pàgines. Justí Pepratx a l'«Avertissement» a *Aux Victimes du Bazar de la Charité* (Perpinyà: Ch. Latrobe, 1897) afirmava que «...Fleurs du Calvaire, qui l'a placé au premier rang des élégiaques...»

2. Manuscrits autògrafs núm. 369 i 381 de la Biblioteca de Catalunya.

estrofa, on Verdaguer refà el tema de la fragilitat de la creació material humana, la seva, lleu i esborradissa com un gra de sorra. En aquesta primera versió encara no hi ha l'anhel d'immortalitat que s'observa en la redacció definitiva, quan demana: «¿quan serà que en ta pàgina serena / los escriuré amb estels?». La traducció francesa corresponent, en prosa, que considerem correcta i encertada, va acarada amb el text català. Encara que el llibre va sortir publicat el 1896, el poema «Vora la mar» fou escrit a Caldetes el 10 de gener de 1883. El volum sencer de *Flors del Calvari* fou traduït al francès,³ a l'alemany i a l'italià. El llibre té també dues versions al castellà.

«Vora la mar» és un poema molt interessant dintre de la generosa producció perquè l'escriptor reflexiona sobre la seva pròpia poètica.⁴ El text ha desvetllat l'interès de l'estudiós Ricard Torrents⁵ i d'Ignasi Moreta a «“Vora la mar”: romanticisme, autobiografia i retòrica», comunicació presentada recentment en aquest VI Col·loqui Internacional sobre Verdaguer. Moreta assenyala les connexions que presenta aquesta reflexió autobiogràfica amb altres aportacions d'autors tan diversos com ara Leopardi, Bécquer, Costa i Llobera i Maragall. El poema «Vora la mar» és una creació individual i subjectiva a partir de la qual Verdaguer exposa la seva sensibilitat davant el fenomen poètic. El mar, en la seva forma absoluta i salvatge, és una constant de la temàtica romàntica que permet l'evasió cap a un món exterior, la contemplació de la naturalesa en estat de llibertat, la qual l'home no pot arribar a dominar. El paisatge, a més del mar, la naturalesa o la ciutat, serveixen per projectar l'esperit dels poetes, per evadir-se del quotidià, mostrar el triomf de la seva obra grandiosa, escenaris dels quals l'home és tan sols un testimoni presencial. Aquest és un tema molt present a les lletres franceses. Recordem, sense ànim de ser exhaustius, el poema de Baudelaire «L'homme et la mer», la prosa de Balzac «L'Enfant maudit»; de Victor Hugo, «Au bord de la mer», «Octobre», «Le cant de ceux qui

3. Jacinto VERDAGUER. *Flours du Calvaire. Livre de Consolations. Traduction de Justin Péprax, avec une lettre-préface de Frédéric Donnadieu*. Perpignan: Impr. de Charles Latrobe, 1897.

4. Vegeu el poema de Victor Hugo, escrit en 1839, «La fonction du poète», del llibre *Les Rayons et les Ombres*.

5. «“Vora la mar”, un microcosmos verdaguerià». Dins *Anàlisis i comentaris de textos literaris catalans*, a cura de Narcís Garolera, v. III. Barcelona: Curial, 1985, p. 209-235.

s'en vont sur le mer»; «Al mar», del poeta rus Aleksandr S. Puixkin. També és molt interessant la composició «La Bouteille à la mer. Conseil à une jeune homme inconnu», d'Alfred de Vigny, en el qual l'elixir negre i misteriós que conté una ampolla retrobada per un pescador, que la mostra a un savi per si sap interpretar-ne el contingut, simbolitza la poesia que beuen els esperits.

«Vora la mar» va sortir publicat en edició bilingüe a la *Revue du Monde Latin* (v. IV, desembre de 1884, p. 530-533), una revista trimestral, dirigida per Paul Mariéton, el gerent de la qual era el baró Charles de Tourtoulon, editada a París, que divulgava la història, la política, el folklore, la literatura de les cultures en llengües romàniques. El poema va sortir publicat sense el nom del traductor, ben segur el mateix P. Mariéton. La publicació també ressenyava els llibres i revistes més interessants que sortien en aquell moment.

És curiós que P. Mariéton publiqui en aquesta mateixa revista, *a posteriori*, un poema seu anomenat «Le Mer», que no sabem si fou inspirat en l'obra verdagueriana, ja que no he pogut consultar les seves obres poètiques completes, encara que aquí aquesta sensibilitat que inspira el pensament i l'art, l'ideal projectat a través del correlat objectiu del mar, és de caràcter amorós,⁶ un altre valor clau per als romàntics juntament amb la religió, la vida i la mort.

Verdaguer, que dona mostres de conèixer la producció poètica de Mariéton, molt identificat amb la Renaixença occitana, glossador de l'obra de Verdaguer, li va dedicar la composició: «Vora la mar / *Au bord de la mer*. Dedicat al inspirat autor de *Souvenance* [memòria], P. Mariéton. *A l'auteur inspiré de Souvenance, P. Mariéton*». Més enllà de la recepció i del ressò als Països Catalans del gran poeta occità modern Frederic Mistral, no tenim encara cap estudi exhaustiu que abordi el tema de les relacions literàries occitanocatalanes. A més de la figura de Charles Boy, traductor de Rubió, ens manquen notes crítiques sobre E. Liegeard,⁷ P. Mariéton, Jan Monné, A. Savine, M. de Tourtoulon, entre d'altres, molts dels quals tenen més d'un punt de contacte amb la figura i l'obra de J. Verdaguer. Recordem que l'any 1886 Verdaguer viatjà fins a Cèlanova, prop de Montpeller, on va participar en un home-

6. Vegeu l'apèndix.

7. Vegeu també E. LIEGEARD. *L'Atlàntida de Verdaguer*. Barcelona, 1883.

natge al centenari de la mort de l'abat Fabre, escriptor occità del segle XVIII.

La publicació, que contínuament es fa ressò de la idea llatina,⁸ que malda per l'acostament de la intel·lectualitat del moment al món felibre, publicava textos en català, castellà, francès, occità, gallec, italià, etc. A l'Arxiu Històric Comarcal de Girona se'n conserva una col·lecció incompleta que havia pertangut al juriconsult i historiador Josep Pella i Forgas. En un d'aquests números li van fer una acurada ressenya de la seva *Historia del Ampurdán*.

Paul Mariéton (Lió, 1862 – Niça, 1911), del qual hom pot llegir a la mai no superada *Enciclopedia Espasa* una acurada i extensa biografia, com també del gerent de la publicació, Charles de Tourtoloulon,⁹ fou un remarcable historiador del moviment felibre, poeta en llengua francesa. Va dirigir la *Revue du Monde Latin* (RdML).¹⁰ En 1884 va fundar la *Revue Félibréenne*. Era president dels felibres que residien a la ciutat de París. Admirador de Mistral, va col·laborar també en l'edició de *Mireio*. Com a poeta fou autor de diversos llibres, entre els quals destaquem *Souvenance* (1884) i *Hellas* (1889). Teodor Llorente va traduir al castellà alguns poemes seus, que sortiren a *Poetas franceses del siglo XIX* (Barcelona, 1906). Al «Bulletin Bibliographique» de la RdML, Paul Mariéton hi publicava regularment ressenyes i comentaris de llibres, d'entre els quals ara ens interessa remarcar la traducció que Albert

8. Roger BARTHE. *L'Idée Latine*. Tolosa: IEO, 1964.

9. Charles de Tourtoloulon (Montpellier, 1836 – Aix, 1913). En 1868 va fundar la Societat de les llengües romanes. En 1873 el govern francès li va encomanar l'elaboració d'un mapa lingüístic de França. Aquest any va intervenir en la fundació de la *Revue du Monde Latin*. D'entre les seves publicacions destaquem: *Renaissance de la littérature catalane et de la littérature provençale. Les Fêtes littéraires internationales de 1868*. (Tolouse: Bonnal et Gibrat, 1868, in-8º, 50 pàgines); *Renaissance de la littérature catalane et de la littérature provençale. Les Fêtes littéraires internationales de 1868. Étude lue en séance de la 35e session du Congrès scientifique de France* (Montpellier: Martel, 1869, in-8º, 31 pàgines).

10. La unió cultural de tots els pobles de parla llatina també es va materialitzar a través de la publicació de *La Lauseta* (*La Alondra. La lodola. L'Alouette*). *Almanaque del patriota latino, «para España, Francia (del Mediodía y del Norte), Italia, Portugal, Rumania y Suiza. Escrito en los idiomas que se hablan en estos países (con una traducción francesa) y publicado por la Sociedad Latina: La Alondra.- La Lodola. Edición para l'Espana [sic] y l'Italia, 2do. Ano (1878)»*, que és el que he pogut veure, en el qual col·laboraven escriptors catalans.

Savine¹¹ va fer de *L'Atlàntida*, de Verdaguer, i *Au caprice de la plume*, de Stéphen Liégard.¹²

En el volum IV del meritori *Epistolari de Jacint Verdaguer* (1883-1885, carta núm. 417, p. 189) hi ha publicada una lletra de Joseph Roux a Verdaguer (Sant Hilaire le Peyroux, 7 octubre 1884) on aquest corresponent confessa a Verdaguer que:

Mariéton vous aime beaucoup. C'est une belle intelligence, c'est un beau caractère...

En el VI d'aquest mateix *Epistolari* (1887-1888 carta núm. 719, p. 204 i s.), hi ha transcrita una lletra de Paul Mariéton a Verdaguer (Seillon, 5 de novembre 1888).¹³

Mon cher et illustre ami: j'ai reçu votre aimable mot, les compte-rendus de la fête tourtoulonnaise, que vous retrouverez traduits dans la «Revue», et votre brave livre Patria. J'en connaissais déjà plusieurs pages, lues attentivement chacune, vu ma petite connaissance du catalan, et la précision si remarquable de votre tour poétique. J'ai pu donc avoir mieux qu'une idée de ce nouveau recueil de vos inspirations patriotiques. Ah!, vive Catalogne et Provence! [...]. J'espère que vous avez reçu mes deux derniers billets. Vous ne me dites pas si la «Revue Latine» vous a bien adressé *Vora la mar?*

Joan Requesens, en el seu treball miscel·lani *Mots i versos de Jacint Verdaguer*, comenta la personalitat del poeta lionès Paul Mariéton.¹⁴ L'any 1889 va publicar el llibre de poemes *Hellas*, centrat en un viatge que va fer per terres de Grècia, poemari que inspirà a Jacint Verdaguer, bon coneixedor del món bíblic i de Palestina, de la qual feia poc que havia tornat, la poesia «Grecia y Judea», que va sortir publicada a *La Revue Félibréenne* i que Joan Requesens edita en aquest treball a partir de l'edi-

11. El capítol IX del seu estudi introductori sobre la poesia catalana (p. CXIV-CXXVIII) fou dedicat a Verdaguer.

12. «*L'Atlàntida*, par Albert SAVINE». *RdML* [París], v. II (25 d'abril de 1884), p. 525-526 (vegeu l'apèndix). El volum de Liégard va sortir publicat a París: Hachette, 1884. Un dels capítols del llibre és dedicat a *Mireio*, de Mistral, i l'altre, a *L'Atlàntida*, de Jacint Verdaguer. (Vegeu *RdML*, v. I (gener de 1885), p. 138-139).

13. Joan Requesens ens ha fet saber amablement l'existència a l'Arxiu Nacional de Catalunya d'altres cartes del poeta lionès adreçades a Jacint Verdaguer.

14. *Anuari Verdaguer 1993-1994*, p. 169 i s. Agraïixo al senyor Requesens la coneixença d'aquest article, que m'havia passat per malla.

ció feta a *Revista Catalana*. D'aquesta composició hi ha també un manuscrit autògraf, el núm. 859,2 de la Biblioteca del Monestir de Montserrat.

Fem, doncs, la transcripció anunciada. Reproduïm el text català sense cap mena de correcció normativitzadora. Incorporem les variants d'aquesta redacció prèvia del poema, menys elaborada, d'acord amb l'edició normativitzada de *Flors de Calvari*, editada per Narcís Garolera.¹⁵

Poésies. A LA MER

Al cim d'un promontori que domina
las onas de la mar,
quan cayent del mitx dia'l sol declina,¹⁶
m'en pujo á meditar.

Ab la claror d'aqueixa llantia encesa
contemplo mon no res,
contemplo'l mar y 'l cel, y sa¹⁷ grandeza
m'aixafa com un pes.

Escolto y parlo a las onadas bellas¹⁸
que'm¹⁹ guardan tants recorts,
m'agrada tant de festejar dins ellas²⁰
mos somnis que son morts!

Aixequí tants castells en eixas ribas,
que m'ha aterrat lo vent,
ab sas torres y cúpulas altivas
de vidre, d'or y argent.

Poemas, ay! que foren una estona
joguina d'infantons,

15. Barcelona: Columna, 1995.

16. «quan cayent del mitx dia'l sol declina»: «quan l'astre rei cap a ponent declina».

17. «sa»: «llur».

18. «Escolto y parlo a las onadas bellas»: «Eixes ones, mirall de les estrelles».

19. «que'm»: «me».

20. «m'agrada tant de festejar dins ellas»: «que em plau reveure tot sovint en elles».

petxinas que un instant surten de l'ona
per retornar al fons.

Baixells que ab tot son²¹ aparell s'ensorran
en un matí de maig,
illetas d'or que naixen y s'esborran
del sol al primer raig.

Ideas que m'acursan l'existencia
duhentsen mon ardor²²
com rufagada que s'endu ab l'escencia
l'enmusteida flor.

A la vida o al cor quelcom li prenen
las onas que s'en van;
si no tinch res, las onas que ara venen
digaume: ¿Que voldrán?

Ab las del mar o ab las del temps un dia
vinch²³ de rodar al fons,
¿Perqué, perquè, enganyosa poesia,
m'ensenyas de fer mons?

Lo que escriguí en la pols, la pols ho esborra,
que may hagués escrit!
¿Que so, Senhor, que so? So un grá de sorra
del mar del infinit.²⁴

Jascinto Verdaguer

21. «que ab tot son»: «que amb veles i ».

22. «mon ardor»: «ma escalfor».

23. «vinch»: «tinc».

24. «Lo que escriguí en la pols, la pols ho esborra, / que may hagués escrit! / ¿Que so, Senhor, que so? So un grá de sorra / del mar del infinit.»: «¿Per què escriure més versos en l'arena? / Platja del mar dels cels, / ¿quan serà que en ta pàgina serena / los escriuré amb estels?»

Poésies

AU BORD DE LA MER

A l'auteur inspiré de Souvenance, P. Mariéton

*Au sommet d'un promontoire qui domine / les ondes de la mer, / lorsqu'en
tombant de midi le soleil décline, / je monte pour méditer.*

*A la lueur de cette lampe allumée, / je contemple mon néant, / je contemple
la mer et le ciel, et leur grandeur / m'écrase comme un poids.*

*J'écoute et parle aux belles ondes / qui me gardent tant de souvenirs; / j'ai-
me tant y faire l'amour / à mes rêves qui sont morts!*

*J'ai fait tant de châteaux sur ces rivages, / qu'a renversés le vent, / avec leurs
tours et leurs coupoles altières / de verre, d'or et d'argent.*

*Des poèmes, hélas! qui furent un instant / jouets de grands enfants, / coqui-
lles qui un moment sortent de l'onde / pour retourner au fond.*

*Vaisseaux qui avec tous leurs agrès sombrent, / dans un matin de mai. / des
îlots d'or qui naissent et s'effacent / au premier rayon du soleil.*

*Idées qui abrègent mon existence, / emportant mon ardeur / comme une
rafale qui emporte l'essence / de la fleur flétrie.*

*A la vie ou au cœur quelque chose lui prennent / les ondes qui s'en vont; / si
je n'ai rien, les ondes, qui à présent viennent, / dites-moi, que voudront-elles?*

*Avec celles de la mer ou bin du temps, un jour / je viens de rouler au fond; /
pourquoi, pourquoi, trompeuse poésie / m'enseignes-tu à faire des mondes?*

*Ce que j'écrivis sur la poussière, la poussière l'efface; / n'eussé-je jamais écrit! /
Que suis-je, Seigneur, que suis-je? Je suis un grain de sable / de la mer de l'infini.*

«Els dos campanars»

Una altra traducció francesa que presentem en l'ocasió present, gairebé desconeeguda, molt més tardana, és la de «Los dos campanars». L'any 1913 l'escriptor i home de lletres rossellonès Agustin Vassal, cavaller de Sant Gregori el Gran, amic i traductor del nostre poeta, va publicar un

llibret divulgatiu, *Mossen Jacinto Verdaguer. Sa vie, ses œuvres, sa mort*.²⁵ En 1934 un altre erudit rossellonès (que cal no confondre amb el primer, ja que porta la primera part del mateix cognom), Charles Vassal-Reig, sobre el qual no hem pogut establir la filiació amb l'antecessor, va treure a llum un altre treball de temàtica i contingut semblant: *Verdaguer et le Roussillon (Souvenirs de trentenaire)*²⁶ 1904-1934.²⁷ De Vassal-Reig no coneixem cap altre treball de temàtica verdagueriana. Sabem que fou autor d'alguns articles sobre la història del Rosselló al segle XVII.

El treball de Vassal-Reig contenia una recomanació final. La millor forma de pagar aquest deute de reconeixement amb mossèn Cinto per haver cantat les glòries del Rosselló en el seu impagable poema seria fer una nova edició bilingüe de *Canigó*, que facilitaria als lectors dels comtats del nord, molts dels quals en aquesta època ja tenien treballs per llegir la nostra llengua, el text original i una nova versió francesa en vers. Per aquesta època els interessats en l'obra tenien a mà la versió de J. Tolrà de Bordas.²⁸ Vassal no s'està de recordar les dificultats de l'empresa, atesa la dificultat que presenta el català a l'hora de traduir-lo:

25. Perpinyà: Barrière et Cie, 1913.

26. Ben segur que els trenta anys passats són els de la publicació d'*Eucaristiques/Eucharistiques*. Edició bilingüe, amb pròleg i traducció francesa en vers d'Agustí Vassal. Barcelona: Tip. L'Avenç, 1904. Aquest banquer i erudit rossellonès fou qui en 1896 va convèncer Verdaguer perquè escrigués les *Eucaristiques*.

27. BSASLPO [Perpinyà], núm. LVIII (1934), p. 107-135. «Sommaire. *La charme du Canigou*.- *Débuts de Jacinto Verdaguer*.- *Premier séjour en Roussillon*.- *L'Atlantide*.- *Voyages à Perpignan et en Roussillon*.- *Bases historiques du Canigou*.- *Thème succinct*.- *Perpignan, centre intellectuel*.- *La méthode de Verdaguer, d'après ses notes*.- *Rôle des sites dans le poème*.- *Les épreuves de "Mossen Cinto"*.- *Retour vers la mystique*.- *Mort et funérailles*.- *Conclusion*». Cal dir que la publicació d'aquest treball va sortir quan el president de l'entitat era François Tresserre i el director de la secció literària, l'escriptor d'expressió catalana Carles Grandó.

28. Jacinto VERDAGUER. *Le Canigou. Légende pyrénéenne du temps de la reconquête*. Traduction française avec le texte catalan en regard autorisée et approuvée par l'auteur (pour Monseigneur J. Tolrà de Bordas). Paris: Nouvelle librairie parisiense, Albert Savine, editor, 1889. LXX, 382 pàgines. *Épilogue. Les deux clochers*. Vegeu l'aportació a la història de les traduccions verdaguerianes: Manuel LLANAS i Ramon PINYOL. «Les traduccions no castellanes de Verdaguer, Oller i Guimerà fins a 1939». Dins Eliseu TRENC, Montserrat ROSER (editors). *Col·loqui Européen d'Etudis Catalans, v. 1. La recepció de la literatura catalana a Europa*. Montpeller: Centre d'études et de recherches catalanes Université Montpellier III, Association Française des Catalanistes, 2004, p. 69-94.

La meilleure façon d'acquitter envers «Mossen Cinto» une faible partie de notre dette de reconnaissance,²⁹ serait de faciliter une nouvelle édition du Canigou qui, en face de l'inéguable texte original, disposerait une traduction en vers français. La tâche est ardue. Le catalan avec sa concision toute latine, son absence fréquente d'articles, se prête difficilement à une transposition. Que de rimes n'ont aucun équivalent dans notre langue. L'œuvre néanmoins mérite d'être tentée: Marcher dans l'ombre de Verdaguer, c'est encore marcher dans la lumière. (p. 130).

Aquesta nova contribució a la vida i a l'obra de Verdaguer no va passar desapercebuda a l'altra banda de les Alberes. Aquest mateix any el clergue i erudit vigatà Eduard Junyent va traduir aquest treball al català i el va donar a conèixer a la *Gazeta de Vich*, encara que no esmenta la publicació, a la fi del treball de Vassal, d'una mena d'annex confegit pels responsables de la Societat Agrícola, Científica i Literaria (SASL), en el qual figura la composició «Los dos Campanars», de què parlarem ara.³⁰

En efecte, l'article de Vassal-Reig s'acabava amb la publicació de «Los dos campanars» en català i una nota anònima, deslligada del conjunt del treball, publicada pels redactors del butlletí de la Societat Agrícola i Científica de Perpinyà, en la qual justifiquen, a la fi de l'article esmentat, l'edició catalana d'aquest poema tan emblemàtic, l'atzarosa història del

29. L'historiador Pierre Vidal, que l'any 1898 era responsable, a la SASL de Perpinyà, del concurs literari anual, evoca en l'atorgament dels premis la figura de Verdaguer, cantor del Rosselló: «*Ce géant de nos montagnes porte dans ses flancs vigoureux toute une vie de poésie que MM. Soler et Toubert n'avaient point à évoquer. C'est précisément ce que le gran poète catalan Jacinto Verdaguer a fait dans le poème qu'il a intitulé Canigó, œuvre d'une délicatesse puissante, où défilent devant nos yeux les héros légendaires du pays de Roussillon*» (P. VIDAL. «Rapport sur le concours littéraire». *BSASLPO*, v. 39 [1898], p. 40). La nova percepció de la cultura i de la llengua catalanes al Rosselló a l'escalf de la Renaixença, la influència de Jacint Verdaguer en aquesta revifalla local ha estat tracada darrerament per Nicolas Berjoan en l'article «Du conformisme au catalanisme. Penser la culture et la langue catalane en Roussillon au XIXe siècle». *Domitia*, núm. 6 (setembre de 2005), p. 103-117.

30. El primer dels articles sortia encapçalat amb aquesta nota: «És amb gust que donem traduït del francès, en aquestes pàgines, el present estudi publicat en una revista perpinyanenca, pel nostre amic de l'altra banda dels Pirineus i eminent historiador, Sr. Carles Vassal-Reig. Per tractar-se del nostre gran poeta Verdaguer, esperem que serà ben rebut dels nostres llegidors». *Gazeta de Vich*, núm. 4431 (27/11/1934), 4432 (29/11/34), 4433 (1/12/34), 4435 (6/12/34), 4438 (13/12/34), 4440 (18/12/34), 4444 (27/12/34), 4445 (29/12/34).

qual no entrarem a glossar.³¹ Eren potser conscients que havien comès una injustícia amb Verdaguer i que valia la pena corregir-la, millor tard que mai. S'excusaven que el poema «Los dos campanars», que havia estat guardonat per aquesta institució, no hagués estat mai publicat:³²

31. Sobre la gestació de «Los dos campanars», llegiu els comentaris de Ramon Pinyol a Jacint VERDAGUER. *Pàtria*. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer, 2002, p. 173-179. Vegeu també Ramon PINYOL i Pep VILA. «Justí Pepratx, transcriptor de Verdaguer i recopilador de literatura catalana». *Anuari Verdaguer* 2004, p. 97 i s.

32. La primera referència escrita que conec de l'edició moderna de «Los dos campanars» al *BSASLPO* és la formulada per l'historiador Yves Pérotin, quan reconeix, en 1984, el caràcter inèdit d'aquesta composició: «...dans le même bulletin [1934] Vassal-Reig évoque à nouveau Cinto Verdaguer dont il donne le texte des Dos Campanars, classe hors concours pour la compétition littéraire de 1886 et demeuré inédit». (YVES PÉROTIN. «Langue et culture catalanes dans la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales». *BSASLPO* [1984], p. 95).

Sabem que des de la creació de Societat Agrícola, Científica i Literària dels Pirineus Orientals de Perpinyà, la utilització del català en els articles, la qüestió de la llengua com a eina de cultura viva, sempre havia estat problemàtica. L'any 1868 una de les vint poesies presentades a concurs fou escrita en català, fet aquest que no agradà gaire al secretari del concurs de poesia i història de la Societat, M. Léon Fabre de Llaro, que considerava el català una llengua morta, sense possibilitat de restauració: «Une des vingt poésies qui nous on été adressées, nous devons le dire pour être complet, avait revêtu l'habit catalan. L'œuvre était attrayante et bien faite. Mais elle a du être mise hors de concours. La langue catalane, toute langue maternelle qu'elle peut nous être, n'était pas prévue au programme, et avec raison. Trop souvent ses tournures, son accent, sa vivace énergie empiètent sur l'élégance, la clarte, la politesse exquise et délicate de notre langue française. Nous n'éprouvons aucun besoin de faire revivre l'idiome de nos aïeux, et d'augmenter son influence. Respectons-le dans son passé, dans les antiques souvenirs de nos pères qu'il nous a légués. Mais ne regardons cet instrument que comme une curiosité, un monument historique à aimer, à conserver, à benir, pour tout ce qu'il a produit de bon et de beau. Ne tentons aucune restauration qui pourrait nuire à l'ordonnance architecturale de l'édifice moderne, sans être véritablement utile à l'ancien». (M. LÉON FABRE DE LLARO. «Rapport sur le concours de poésie et d'histoire». *BSASLPO*, v. 17 [1868], p. 39).

Encara que Jacint Verdaguer no fos premiat al certamen de la SASL, celebrat al desembre de 1886, i que, per bé que guardonada honoríficament, no sortís publicada a l'anuari d'aquell any, l'any 1891, hom introduí al concurs anual de literatura una secció, en honor a Jacint Verdaguer, que acceptava la presentació d'originals escrits en català. En el concurs literari d'aquest any M. Léon Fabre, secretari del concurs, rebutja premiar originals catalans enviats des del Principat amb l'excusa que el català d'Espanya i el del Rosselló eren distints: «Notre section devint plus ambitieuse. Elle voulut faire écho à la grande voix du poète Verdaguer, d'au-delà les monts, qui chantait magnifiquement nos Pyrénées dans le langage de nos pères. Un concours de catalan fut inauguré. De là grande irruption de l'Espagne, en poésies de notre idiome — bien plus profitable, soit dit en

Mossen Jacinto Verdaguer a présenté son poème Los dos campanars, au concours de poésie catalane, organisé par la Société Agricole Scientifique et Littéraire en 1886.

Il lui a valu d'être classé hors concours et de recevoir une couronne de lauriers. Mais ce poème n'ayant pas encore été publié dans nos Bulletins, nous sommes bêteux de pouvoir le donner à nos lecteurs à la suite de l'article de M. Ch. Vassal-Reig. (p. 134).

Cal dir que el text català del poema publicat, molt divulgat i conegut, no té cap valor filològic, motiu pel qual no el reproduïm. Els responsables de l'edició no justifiquen d'on el publiquen. No crec que es tractés del manuscrit que Verdaguer va presentar al concurs de la SASL. Fins i tot hi ha errors de transcripció, més d'un vers coix o mal copiat, defectes aquests que podem imputar als redactors o als tipògrafs de l'època: «aguyto» per «aguaito», «niubada» per «nihuada», «jaouen» per «jauen», etc.

Aquest treball de Ch. Vassal-Reig conegué aquest mateix any una segona edició en forma de *plaque*.³³ Hi havia, però, en relació amb el treball de la SASL, un canvi substancial. A la fi de l'aportació de Vassal-Reig, l'autor hi va fer estampar, a doble columna, el text català/francès de «Los dos campanars. *Les deux clochers. Poésie de Mossen Jacinto Verdaguer couronnée aux Jeux Floraux de Perpignan en 1886. Adaptation de Mme Louise Scola-Rougier.*» El treball d'aquesta adaptadora del text verdaguerià al francès, de la qual, tot i el nostre esforç, no podem aportar cap dada autobiogràfica ni intel·lectual, és francament bo. Adapta el poema català al francès en estrofes de cinc versos alexandrins, rimant-lo potser per moure's amb més llibertat per interpretar el pensament de Verdaguer. La versió feta per aquesta traductora, que defuig el prosaisme, que transporta els recursos sintàctics i rítmics, conserva la màgia de la dicció catalana, les

passant, que celle de ses vins. Ce fut un beau moment d'enthousiasme reconnaissant pour nos vieilles cantilènes et légendes. Mais cette ardeur excessive n'était pas feu qui dure. Il fut aisé de s'apercevoir bientôt que le catalan d'Espagne n'avait ni même vocabulaire, ni même grammaire que notre vulgaire catalan roussillonnais. La commission d'examen se récusait peu à peu. Faute de juges suffisants il fallut ne plus appeler de justiciables» (M. Léon FABRE. «Rapport sur le concours littéraire». BSASLPO, v. 33 (1891), p. 38-39).

33. Perpignan: Imprimerie Catalane, 1934, 8º, 35 pàgines, 1 làmina. Dedicatòria autògrafa de Vassal-Reig a François Tresserre, llavors president de la SASL. Exemplar del fons J. de Lazerme del CDACC de Perpinyà.

idees expressades en l'original de Verdaguer, no deixa de ser una petita conquesta per a les lletres catalanes i franceses.

La qualitat, el vigor i la musicalitat d'aquesta adaptació m'han portat a editar-la i a oferir-la sencera en aquest congrés, sense altra pretensió que contribuir a la coneixença de noves fonts verdaguerianes:

LES DEUX CLOCHERS

*Poésie de Mossen Jacinto Verdaguer / couronnée aux Jeux Floraux
de Perpignan en 1886*

*Que reste-t-il de vous, superbes abbayes?
Marcevol, Serrabone, et toi fier Saint-Michel?
Vétuste Saint Martin, qui, de tes psalmodies,
Emplis tous ces vallons aux brises attiédies,
Peuplant d'anges la terre, et, de les saints, le Ciel?*

*Que reste-t-il vallons, de ces saintes demeures,
Foyers de l'ascétisme et de l'amour divin?
Où sont votre psautier, moines dont les yeux pleurent,
Le presbytère vide où s'égrénaient vos heures:
Corps sans âme attendant votre retour en vain?*

*Où sont, de Romuald les dais et l'Oratoire?
Le dortoir d'Orséole et les joyaux sacrés,
Gravés, voilà mille ans, dans l'or et dans l'ivoire?
La cellule d'abbé de Gari, le Ciboire,
Les retables sculptés au fond des prieurés?*

*De vos cierges la flamme éclairait vos portiques.
La harpe accompagnait, en vibrant sous les doigts,
Les hymnes saints, mêlés à vos pieux cantiques...,
...Vous êtes aujourd'hui, ruines mélancoliques,
comme un rosier sans rose, un rossignol sans voix.*

*Des vieux castels romans et de leurs saints d'ulbâtre,
Du cloître byzantyn, œuvré comme un bijou.*

*Que reste-t-il? Hélas! Rien que poussière et plâtre;
La lampe qui brillait n'est, dans l'ombre bleuâtre,
Qu'un astre à jamais mort au pied du Canigou.*

*Ainsi que deux géants d'une légion sacrée
Contemplant leurs soldats disparus sans retour;
Seuls moines demeurés debout dans la contrée,
Les deux clochers, devant l'abbaye effondrée,
Pleurent leurs autels morts, dans le déclin du jour.*

*Formidables témoins, sentinelles pieuses,
Qu'en plein cœur du Conflent posa l'éternité!
Les chênes, à leurs pieds, ressemblent aux yeuses
Et les mas égaillés, brebis capricieuses
Près de pasteurs figés dans l'immortalité.*

*Le clocher de Cuxà par une nuit obscure
A son frère parlait:» Toi qui mélaïs ta voix
«A la mienne, dès l'aube, éveillant la nature,
«Ton chant montant vers Dieu d'une note si pure
«ne l'entendrai-je pas une dernière fois?».*

*Saint-Martin répondit, le front plein de tristesse:
«mes cloches ne son plus! Ami, je suis bien las!
«Puissent-elles pourtant, devinant ma détresse,
«Venir au Prieuré, tel jour chanter la messe.
«Pour ses fills et pour moi, tel soir sonner le glas!*

*«Hélas! depuis cent ans, je les pleure et je guette
«Le chemin de l'exil où, dans mon souvenir;
«Sept fois torunés vers moi, dans leur douleur muette,
«Je les vis s'estomper dans l'ombre violette..
«... Toi qui veilles plus bas, les vois-tu revenir?*

*« — Non! mineurs, laboureurs, passent seuls sur la route
«de Prade à Codalet; pourtant ma veille tour
«verra peut-être encor voleter sous sa voûte*

*«les osisillons partis, mais plus jamais sans doute,
«ceux dont la voix chantait le pur et saint amour.*

*«Nos moines à jamais reposent sus la terre
«Et nos clochers brantants bientôt les rejoindront;
«Et le siècle, qui vit notre grandeur austère,
«Avec leurs ossements, aujourd'hui nous enterre,
«Gloires et souvenirs dans un oubli profond.*

*«Hélas! il a soufflé les cendres vénérables
«De mon saint fondateur, le Comte de Ria;
«Converti mes autels et de viles étables;
«Peuplé ces lieux sacrés de démons haïssables
«Chassé les anges purs chantant «Alleluia»!*

*Depuis qu'ils ne son plus, mon âme toujours pleure.
Chaque jour qui s'écoule accroit mon désespoir;
La ruche bourdonnait... nul souffle ne l'effleure,
Labeille travailleuse a quitté ma demeure
Et je me sens mourir de ne la point revoir».*

*«Demain, — reprit Cuxà — nous courberons la tête
«Et nous affaïsserons, ainsi que ce clocher;
«Qui, rival de nos monts, en défiait la crête;
«Sa voix sonore et douce imitait la tempête
«Ou le frais clapotis de l'eau sur le rocher.*

*«Neuf siècles, il avait des ans bravé l'usure
«Comme Mathusalem... son cadavre géant,
«Ainsi Goliath, vaincu, git là, sans sépulture,
«J'entends monter vers moi sa plainte en un murmure,
«Il m'appelle, m'attire et m'entraîne au néant.*

*«Non loin de lui, bientôt mon immense squelette
«Blanchira sur le sol au Val de Codalet.
«Mon front se fait plus lourd et la lune qui guette,
«Chaque soir, en naissant, l'ombre que que projette,
«S'étonne à me revoir debout sur ce sommet.*

*«Je vais m'étendre aussi; de ta montagne altière
«Tu descendras vers moi reposer un matin
«Et nul ne saura dire en labourant la terre,
«Aux âges qui viendront, en quel lieu solitaire
«Se dressait Saint-Michel, ni toi fier Saint-Martin».*

*Ayant un soir chanté cet ultime cantique,
A l'aube les clochers croutèrent sur le sol;
«le terre el les ramiers en duo poétique
du chant interrompu reprirent le distique
et l'étoile du jour avec le rossignol.*

*La montagne sembla, sous sa fraîche verdure,
Une épouse hereuse étreignant son manteau
Garni de diamants et de fine guipure;
Et ses mille glaciers, en leur blanche parure,
Un oranger fleuri dans le printemps nouveau.*

*Ce qu'un siècle bâtit, l'autre le met à terre
Mais ce que Dieu créa reste toujours debout;
Tempêtes, tourbillons, la haine ni la guerre
N'embraleront jamais, ó Pyrénée altière,
Ni tes sommets rocheux ni ton blanc Canigou!*

Adaptation de Mme Louise Scola-Rougier

APÈNDIX

Bulletin Bibliographique

I

Transcrivim sencera la ressenya que P. Mariéton va dedicar al llibre de l'escriptor i editor Albert Savine, en el qual després d'estudiar els fonaments de la Renaixença de la poesia catalana ens dona la traducció francesa de *L'Atlantide* de Verdaguer. Després d'unes ratlles elogioses a

l'obra cabdal de la Renaixença catalana, i de segur l'obra mestra de la poesia espanyola del segle XIX, llegim com Mariéton no comparteix els comentaris que Savine va dedicar, en aquest estudi introductori, als fonaments de la idea llatina, a la història del primer felibrisme. Quan Mariéton comenta els lligams existents entre la literatura catalana i la provençal, els qualifica de poc seriosos, fruit potser només d'una simpatia mútua. Retreu a Savine que no acabi de reconèixer el paper clau que el mateix ressenyador va tenir en aquest renaixement. La idea llatina en el món felibre tenia en aquell moment dos valedors. Un d'ells era Ch. de Tourtoulon, que en un llibre seu sobre la figura de Jaume el Conqueridor va justificar els lligams històrics entre els dos pobles i els literaris a través de la fundació de la *Société des Langues Romanes*. L'altre impulsor era l'occitanista M. Berluc-Pérussis, l'apòstol de la descentralització a Provença, el lluitador incansable per tal d'aconseguir que l'occità fos un idioma viu, afavoridor del bilingüisme a l'Acadèmia d'Aix, introductor de la idea llatina en el centenari de Petrarca. Savine discrepa de Mariéton sobre qui foren els veritables impulsors d'aquest ideari felibrenc, en el qual a més participaven representants dels pobles italià, espanyol, de França del Nord, Catalunya i Provença, exceptuats els romanesos (vegeu les pàgines CVIII i s. de la introducció de Savine a la seva traducció de *L'Atlàntida*).³⁴

34. La parcialitat de judici que Mariéton retreu a Savine, a propòsit de qui foren els veritables capparets del renaixement felibrenc, prové potser d'aquestes dues notes a peu pàgina, on el traductor de *L'Atlàntida* no està d'acord amb el paper que Mariéton i Ch. de Tourtoulon tingueren en l'aferment d'aquest desvetllament cultural:

Nota a la p. XCV: «*Dans l'histoire des dialectes d'oc depuis la croisade des Albigeois, que M. Paul Mariéton publiera prochainement sous le titre de La Renaissance latine et les Provençaux, et qui sera probablement le livre définitif sur les questions provençales, le jeune et laborieux écrivain ne peut manquer de traiter ce sujet avec sa science accoutumée. La partialité que nous avons signalée et regrettée chez lui pour l'école félibresque — partialité qu'expliquent les sources auxquelles il a puisé — ne l'empêchera certainement pas de se trouver d'accord avec nous sur les principaux points de fait.*»

Nota a la pàg CVIII: «*M. Pau Mariéton, dans le brouchure dont j'ai dû combattre plusieurs assertions, L'idée latine: Charles de Tourtoulon, a réclamé pour ce savant éminent le rôle, ou plutôt une partie du rôle que j'attribue à M. de Berluc. L'érudit qui a écrit une histoire classique du roi Conqueridor a eu effectivement une grande part à cet accord des Provençaux et des Catalans de la littérature contemporaine desquels il donnait une esquisse dès 1868.*»

Text

L'Atlantida, par Albert Savine,³⁵ poëme traduit de Verdaguer, avec une introduction sur la Renaissance de la poésie catalane. Paris, Léopold Cerf, 13 rue de Médicis, 1884.³⁶

L'apparition de ce livre, qui, en d'autres temps, aurait la portée d'un événement littéraire, ne saurait être assez tôt signalée dans la Revue du Monde latin.

L'admirable Atlantide de Jacinto Verdaguer, le chef-d'œuvre de la Renaissance catalane et peut-être de la poésie espagnole du siècle, a trouvé dans M. Savine un traducteur et un commentateur d'une rare délicatesse. L'étude, aussi, dont le poëme est précédé, et qui expose l'histoire du renouveau de Catalogne, mérite de très-grands éloges, que je ne pourrai lui décerner qu'après lecture approfondie, dans un cadre plus étendu qu'un bulletin bibliographique.

Il est cependant certaines graves observations que j'aurai à faire à ce livre, et dont je devrai me décharger de suite, — y étant d'ailleurs moi-même intéressé, — pour ne pas déparer l'étude ultérieure.

Ces observations concernent le refroidissement des Catalans et des Provençaux, et l'avènement de l'idée latine à l'horizon du félibrige.

Dans deux chapitres publiés en brochures de mon histoire en préparation des FELIBRES: Un félibre irlandais, W. C. Bonaparte-Wyse, et l'Idée latine, Ch. De Tourtoulon (Lyon, Georg), j'ai exposé sans partialité, — que je sache, — l'origine de ces rapprochements.

C'est à dessein que j'ai laissé dans l'ombre le refroidissement réel qu'ils ont subi, ces dernières années. L'union de ceux deux littératures n'ayant jamais eu d'autres bases sérieuses que des raisons de sympathie,

35. Albert Savine, a més de traduir *Le Papillon*, de Narcís Oller, fou autor de *Le Naturalisme en Espagne*, obra que no hem pogut consultar. Quan va publicar la seva edició de *L'Atlantide* (Paris: 1887), de la qual també fou editor, anunciava en aquest llibre la publicació de *Les Romanciers nouveaux de l'Espagne*, que desconexim si va arribar a sortir. A *La Revue Lyonnaise* (agost-setembre de 1883) hi va publicar un article sobre Vicens Garcia. També fou autor d'una ressenya a la segona edició del llibre de J. Verdaguer *Idilis y cants místics* (1882), a la revista *Polybiblion* (setembre de 1883). Savine esmenta a la pàgina CXIII del seu estudi que «*Le Polybiblion* de septembre-octobre 1883 contient notre appréciation détaillée sur les diverses publications de la "Biblioteca del Renaiement"».

Sobre aquest autor vegeu «Els camins d'Albert Savine, amic i traductor de Narcís Oller». Dins: *Estudis de llengua i literatura catalanes XI*, Miscel·lània Antoni Badia i Margarit/3. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, p. 243-257.

36. Albert SAVINE. «*L'Atlantida*». *Bulletin Bibliographique (Revue du Monde Latin* [Paris], segon volum [25 d'abril de 1884], p. 525-6).

rien de peut faire préjuger de leurs relations futures. —

Quoi qu'il en soit, l'exposition trop partielle, chez M. Albert Savine, du différend occasionné par la constitution du félibrige en 1856, prend l'importance d'une question d'histoire à élucider.

Je ne puis pas le faire aujourd'hui.

Mais on ne sait pas toute la diplomatie qu'il a fallu au Capoulié pour faire accepter le félibrige en Provence, d'abord, où le génie est peu considéré, puis en France et à Paris, pour renouer enfin, mieux que personne, les vieilles relations catalano-provençales.

Quant à savoir qui a réellement importé l'idée latine dans le félibrige, de L. de Berluc-Pérussis ou de Ch. De Tourtoulon, je crois l'avoir assez nettement défini pour ne pas justifier le léger reproche que me fait M. Savine à ce sujet.

«M. de Tourtoulon, ai-je dit, avait contribué au rapprochement de la Provence et de la Catalogne en les justifiant par l'histoire (Histoire de Jacques le Conquerant). L'étude de leurs renaissances littéraires l'avaient amené, lui et son groupe, à les justifier par la science (Société des Langues romanes).

Le félibrige alors indiscuté et maître du terrain, il se trouva un homme pour le mettre en lumière en lui faisant affirmer pour la première fois sa dignité d'idiome vivant. Cet homme était M. de Berluc-Pérussis, le grand apôtre de la décentralisation en Provence, qui avait eu l'heureux talent d'attacher le grelot du bilinguisme à l'Académie d'Aix et de provoquer l'idée latine au centenaire de Pétrarque, né d'un déjeuner sur l'herbe projeté à Vaucluse par l'Almanach du Sonnet»; — l'œuvre de l'un préparant celle de l'autre et arrivant à se confondre avec elle.

Ce deux questions élucidées, il me reste à demander pardon au lecteur et à M. Albert Savine de mes trop longues digressions. Paul Mariéton.

II

A LA MER³⁷

*A Mademoiselle Valérie B****

*O mer, pour contempler tes lumineuses plages,
Tes horizons perdus dans l'infini du ciel,
Nous ne redoutons pas les longs pèlerinages,*

37. «A la Mer». *RdML* (septembre de 1884), p. 129.

Tant le désir nous porte au delà du réel.

*Nous nous souvenons bien, quand grondent les orages,
Que ta plaine d'azur cache un tombeau cruel;
Mais l'esprit s'en revient joyeux vers tes rivages,
Refusant à la mort ton sourire éternel.*

*Ainsi l'illusion trompe en nous la souffrance.
Dans l'océan du cœur, la fragile espérance
Au souffle de la vie, est prête à s'abîmer.*

*Mais, au loin, le soleil radieux va renaître;
Mais l'avenir est là, mais le jour va paraître...
Quand on connaît l'amour, on ne cesse d'aimer.*

Paul Mariéton